

تحلیل مفهوم شهروندی در کتاب‌های علوم اجتماعی ابتدایی

عبدالحسین پیشگو^۱، آمنه اوجاقی^۲، عذرا حمدی^۳

چکیده

پژوهش حاضر باهدف تحلیل مفهوم شهروندی در کتاب‌های علوم اجتماعی ابتدایی انجام شده است. روش تحقیق در این پژوهش توصیفی و از نوع تحلیل محتوا می‌باشد. در این پژوهش، محتوای کتاب درسی مطالعات اجتماعی از لحاظ مطابقت با مولفه های رویکرد تربیت شهروندی، بررسی و تحلیل شده است. هدف تحقیق، بررسی میزان استفاده از مفاهیم تربیت شهروندی در محتوای کتب درسی مطالعات اجتماعی در دوره ابتدایی بوده است. روش پژوهش، تحلیل محتوا از نوع کمی؛ جامعه آماری تحقیق، کتاب درسی مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی بوده است امروزه با تغییر جامعه در کلیه شئون اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و سیاسی، نیاز به شهروندانی که توانایی حل مسائل مختلف فردی و اجتماعی را داشته و از قابلیت پی‌ریزی زندگی بهتر برخوردار باشند، بیشتر احساس می‌گردد. در این زمینه ازجمله نهادهای اصلی که پرورش افراد و تجهیز آن‌ها به مهارت‌ها و نگرش‌ها گوناگون برای ایجاد جامعه‌ای سالم را بر عهده دارد، نهاد آموزش و پرورش است. تربیت شهروندان مسئول و آگاه یکی از محوری‌ترین و بنیادی‌ترین رسالت‌های تعلیم و تربیت در کشورهای مختلف می‌باشد. هر کشوری در قالب آموزش رسمی و غیررسمی وظیفه آماده کردن شهروندان برای ورود به زندگی اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و فرهنگی دارد که این کار در قالب آموزش مستقیم تربیت شهروندی از طریق گنجاندن عنوان درسی به همین نام و یا در قالب آموزش دروس مختلف انجام می‌دهد. آموزش شهروندی در کلیه سطوح تحصیلی دنبال می‌گردد اما این هدف در دوره ابتدایی که از دانش آموز در آینده انتظار می‌رود به‌عنوان فردی مسئول و مستقل در پیشرفت امور فردی و اجتماعی خود ایفای نقش کرده و توانایی‌های نسبی در انجام وظایف اجتماعی، سیاسی و اقتصادی را کسب نماید، به‌طور ویژه مورد توجه نظام‌های آموزشی است. به همین دلیل در این تحقیق سعی می‌گردد تا نقش کتاب‌های علوم اجتماعی پایه پنجم و ششم ابتدایی در میزان توجه به مفاهیم شهروندی مورد بررسی قرار گیرد.

واژگان کلیدی: تحلیل، کتاب‌های درسی، دوره ابتدایی، مفهوم شهروندی

^۱ نویسنده مسئول: لیسانس، رشته تربیت معلم قرآن، دانشگاه قرآن و عترت اصفهان، AbdulHosseinPeshgo1399@gmail.com

^۲ کارشناسی ارشد، رشته جغرافیا برنامه ریزی شهری بهسازی و نوسازی، دانشگاه رضوانشهر صدوق یزد، amnhawjaqy@gmail.com

^۳ لیسانس، رشته ادبیات فارسی، دانشگاه زنجان، dhrahmdy8@gmail.com

۱_ مقدمه

امروزه تربیت شهروندان فعال و مسئول کمک بزرگی به پیشرفت فردی و اجتماعی و حفاظت از ت و محیط زندگی است. این آموزش‌ها می‌تواند توسط خانواده‌ها، مدرسه، رسانه‌های همگانی و نهادهای اجتماعی صورت گیرد اما مسئولیت اصلی آن بر دوش نظام آموزش و پرورش است که باید به گونه‌ای عملی و در جریان ارتباط‌های دانش‌آموزان با یکدیگر و با سایر افراد و گروه‌ها از آنان شهروندانی فعالی و مسئول بسازد. گسترش سریع ارتباطات و دسترسی سریع افراد به وسایل ارتباطی متعدد ضرورت تربیت شهروندی را ایجاب می‌کند. شهروندانی که به حقوق فردی و بین‌المللی آگاه باشند میراث فرهنگی خود و سایر ملل را بشناسد و در مقابل جنبه‌های منفی نظیر متأثر شدن از سایر فرهنگ‌ها که با زمینه‌های مذهبی و ملی، در تعارض است. از دانش و آگاهی کافی برخوردار باشند (فتوحی و اجارگاه و همکاران، ۱۳۸۸) آموزش شهروندی شامل حقوق انسانی، رشد مستمر و همه‌جانبه اخلاق و ارزش‌ها صلح و مسالمت‌جویی، برابری اجتماعی و حرمت نهادن به تفاوت‌هاست (لطف‌آبادی، ۱۳۸۵) برخورداری نوجوانان و جوانان دانش‌آموز از ویژگی‌های مذکور قطعاً نیازمند آموزش و تربیت است و خودبه‌خود حاصل نمی‌شود. جدا از تأثیرهای اساسی و انکارناپذیر خانواده بر چگونگی دستیابی به مهارت‌های زندگی و شهروندی و شکل‌گیری هویت و شخصیت، نهاد مسئول آموزش و پرورش دهنده این مهارت‌ها و هویت و شخصیت دانش‌آموزان مدرسه، معلم، برنامه‌ها و روش و فضای تعلیم تربیت رسمی در کشور است. از آنجایی که نظام آموزشی ایران کتاب محور بوده و فعالیت معلم متمرکز بر کتاب درسی است و دانش‌آموزان نیز ملزم به خواندن و فهمیدن آن هستند و از سوی دیگر ارزشیابی هم بر اساس کتاب درسی صورت می‌گیرد، در نتیجه اعمال دقت نظر در تألیف کتاب‌های درسی ضروری بوده و بررسی کتاب درسی و پی بردن به نقاط قوت و ضعف آن دارای اهمیت فراوان می‌باشد. دانش‌آموزان عموماً از طریق محتوای کتاب‌های درسی با افکار و عقاید گوناگون و روش‌های علمی برای حل مسائل مختلف آشنا می‌شوند و خود را برای زندگی در جامعه آماده می‌کنند. همچنین تدوین مطلوب محتوا امر بسیاری مهمی است که به‌وسیله مؤلفان متون درسی بایستی مدنظر قرار گیرد تا سبب ایجاد انگیزه در دانش‌آموزان شده و یادگیری را تسهیل نماید. از این رو مسئله پژوهش حاضر این است که به چه میزان به مولفه‌های تربیت شهروندی. کتاب‌های علوم اجتماعی توجه شده است؟

۲_ مبانی نظری تحقیق

در گذشته آموزش، بیشتر از طریق خانواده‌ها انجام می‌شد و جنبه غیررسمی داشت، باگذشت زمان در کشورهای مختلف، نظام‌های آموزشی رسمی با ساختار بسیار منظم و برنامه‌ریزی شده، شکل گرفت. در ایران باوجود تاریخ و تمدن کهن، نظام آموزشی در طول تاریخ دچار تحول گردیده و تحولات بسیار وسیعی در مقاطع مختلف رخ داده است؛ البته دوره ابتدایی با این نام، در نظام آموزشی ایران وجود نداشت. قبل از تشکیل نظام آموزشی نوین، در ایران بیشتر مکتب‌خانه و مدارس دینی وجود داشت، افراد روحانی، مکتب‌خانه را اداره می‌کردند و دروس قرآن و ادبیات فارسی به کودکان آموخته می‌شد (صافی، ۱۳۸۵). وزارت آموزش و پرورش مهمترین نهاد تعلیم و تربیت رسمی عمومی، متولی فرآیند تعلیم و تربیت در همه ساحت‌های تعلیم و تربیت، قوام‌بخش فرهنگ عمومی و تعالی‌بخش جامعه اسلامی بر اساس نظام معیار اسلامی، با مشارکت خانواده، نهادها و سازمان‌های دولتی و غیردولتی است. این نهاد مأموریت دارد با تأکید بر شایستگی‌های پایه، زمینه دستیابی دانش‌آموزان در سنین لازم التعلیم طی ۱۲ پایه تحصیلی به مراتبی از حیات طیبه در ابعاد فردی، خانوادگی، اجتماعی و جهانی را بصورت نظام‌مند، همگانی، عادلانه و الزامی در ساختاری کارآمد و اثربخش فراهم سازد (سند تحول بنیادین آموزش و پرورش، ۱۳۹۰).

۲_۱_ اهداف دوره ابتدایی

در راستای رسالت و مأموریت آموزش و پرورش و جهت‌دهی به رشد همه‌جانبه دانش‌آموزان بر پایه تعالیم و دستورات دین مبین اسلام، اهداف دوره ابتدایی در شصت و چهار و هفتمین جلسه شورای عالی آموزش و پرورش (۱۳۷۹) به شرح ذیل تعیین شده است:

۲_۱_۱_۲ اعتقادی

۱. اصول دین را می‌داند و به آن معتقد است.
۲. خداوند را دوست دارد و او را بهترین‌یاور و کمک می‌داند.
۳. بازندگی انبیاء اولوالعزم به‌ویژه نبی اکرم (ص) و معصومین تا حدودی آشناست و آنان را دوست دارد.
۴. بامعنای معاد آشناست و می‌داند که انسان درکارهایی که انجام می‌دهد، نزد خداوند پاسخگو است.
۵. به اولیاء دین، بزرگان و شخصیت‌های اسلامی احترام می‌گذارد.
۶. معنای تولی و تبری را می‌داند.
۷. قرآن را از رو می‌خواند و با ترجمه برخی از سوره‌ها آشنایی داشته و از حفظ می‌خواند.
۸. ترجمه بعضی از احادیث ساده را می‌داند.
۹. نماز را به‌درستی می‌خواند و با احکام ضروری مربوط به نماز و روزه آشنا است.
۱۰. نمازهای واجب را با رغبت می‌خواند (برای دختران).
۱۱. افراد محرم و نامحرم را تشخیص می‌دهد و احکام مربوط را رعایت می‌کند.
۱۲. با مسائل مربوط به سن تکلیف و تقلید آشنا است و احکام را در حد ضرورت می‌داند و به آن عمل می‌کند (برای دختران).
۱۳. با حلال و حرام آشنا است و احکام مربوط را در حد ضرورت رعایت می‌کند.
۱۴. معنای امر به معروف و نهی از منکر را می‌داند.
۱۵. به مجاهدین در راه خدا و شهدا احترام می‌گذارد.
۱۶. زمان‌ها و مکان‌های مقدس و مهم را می‌شناسد.
۱۷. به حضور در مسجد علاقه نشان می‌دهد و آداب آن را می‌داند.

۲_۱_۲_۲ اخلاقی

۱. راستگو و امین است.
۲. مؤدب و مهربان است.
۳. به عهد خود پایبند است.
۴. مظاهر حیا و عفت در او آشکار است.
۵. احترام به بزرگ‌ترها را وظیفه‌ی خود می‌داند و به نظرات آن‌ها توجه می‌کند.
۶. از والدین اطاعت می‌کند.
۷. شجاع و صبور است.
۸. تمیز است و پاکیزگی را دوست دارد.
۹. تکالیف شخصی روزانه‌ی خود را شخصاً انجام می‌دهد.
۱۰. برای رسیدن به موفقیت پشتکار دارد و تلاش می‌کند.
۱۱. پوشش اسلامی را دوست دارد و آن را رعایت می‌کند.
۱۲. اوقات فراغت خود را با فعالیت‌ها و بازی‌های مناسب پر می‌کند.
۱۳. امیدوار و بانشاط است و از مواجهه با مشکلات نمی‌هراسد.
۱۴. ظاهری آراسته دارد.
۱۵. خطا و اشتباه دیگران را درمورد خود می‌بخشد.
۱۶. برای رفتارهای خود با دیگران دلیل دارد.
۱۷. درارتباط با دیگران از کلمات محبت‌آمیز و دوستانه استفاده می‌کند.

۱۸. برای انجام کارهای خود دوستانش را به زحمت نمی‌اندازد.
۱۹. به همکلاسان و همسالان خود در انجام وظایف یادگیری کمک می‌کند.
۲۰. در برابر رفتارهای ناپسند خود پوزش خواسته و رفتار خود را اصلاح می‌کند.
۲۱. نظم و انضباط را در خانه، مدرسه و اجتماع رعایت می‌کند.

۲_۱_۳_ علمی و آموزشی

۱. نسبت به شناخت پدیده‌ها کنجکاو است.
۲. در فکر کردن، شنیدن، گفتن و بیان مقصود، خواندن و نوشتن و حساب کردن مهارت کافی دارد.
۳. با زبان فارسی آشنایی دارد و می‌تواند از کتاب و روزنامه استفاده کند.
۴. به اهمیت و ارزش اطلاعات و اطلاع‌رسانی در زندگی آگاه است.
۵. ارزش علم را در انجام درست کارها تاحدی می‌داند.
۶. مهارت‌های اولیه برای زندگی در جامعه را کسب کرده‌است.
۷. با نحوه یادگیری خود تا حدودی آشناست.
۸. به مطالعه‌ی کتاب علاقه‌مند است.

۲_۱_۴_ فرهنگی و هنری

۱. به زیبایی‌های طبیعت توجه دارد و هماهنگی آن را دوست دارد.
۲. در زمینه‌های هنری از زیبایی در پدیده‌های طبیعی الگو می‌گیرد.
۳. از مشاهده‌ی آثار هنری لذت می‌برد.
۴. ذوق و خلاقیت هنری خود را در انجام فعالیت‌ها نشان می‌دهد.
۵. سنت‌ها، پدیده‌ها و آثار موزون را دوست دارد.
۶. با برخی از آثار معروف هنری آشنا است.
۷. به خواندن اشعار و قصه‌های مناسب علاقه‌مند است.
۸. برخی از آداب فرهنگی و اجتماعی اسلامی- ایرانی را می‌داند و برای آن‌ها ارزش قائل است.

۲_۱_۵_ اجتماعی

۱. وظایف خود را در مقابل خانواده، دوستان و همسایگان می‌داند.
۲. اعضای خانواده‌ی خود را دوست می‌دارد و در انجام کارها به آن‌ها کمک می‌کند.
۳. به معلمین و اولیای مدرسه احترام می‌گذارد.
۴. به حق خود قانع است و حقوق دیگران را رعایت می‌کند.
۵. برای بدست آوردن حق خود از راه‌های درست تلاش می‌کند.
۶. همکلاسی‌های خود را دوست دارد و به آن‌ها کمک می‌کند.
۷. همکاری با دیگران را دوست دارد.
۸. در بازی‌ها و فعالیت‌های گروهی شرکت می‌کند.
۹. مقررات مدرسه را می‌داند و به آن‌ها عمل می‌کند.
۱۰. به رعایت مقررات اجتماعی علاقه نشان می‌دهد.
۱۱. به انجام وظایف و مسئولیت‌هایی که برعهده‌ی او می‌گذارند، پایبند است.

۱۲. نظرات اصلاحی دیگران را در مورد خود می‌پذیرد.
۱۳. اشتباهات دیگران را با رعایت احترام به آن‌ها تذکر می‌دهد.
۱۴. در برابر خدمت دیگران قدرشناس است و از آن‌ها تشکر می‌کند.
۱۵. خدمت کردن به میهن و مردم خود را دوست دارد.

۲_۱_۶_زیستی

۱. از حواس خود به خوبی محافظت و استفاده می‌کند.
۲. در نشستن و راه رفتن و استفاده از قوای بدنی به درستی عمل می‌کند.
۳. بهداشت فردی و اجتماعی را رعایت می‌کند.
۴. در حفظ محیط زیست کوشا است.
۵. با تمرین‌ها و بازی‌های مناسب، قابلیت‌های جسمی خویش را افزایش می‌دهد.
۶. نکات ایمنی را می‌داند و رعایت می‌کند.
۷. اهمیت مصونیت در برابر امراض را درک می‌کند.
۸. در حفظ سلامتی خود و دیگران تلاش می‌کند.

۲_۱_۷_سیاسی

۱. نظام جمهوری اسلامی ایران را می‌شناسد، به پرچم کشور احترام می‌گذارد و سرود ملی را از حفظ می‌خواند.
۲. با زندگی بنیان‌گذار جمهوری اسلامی ایران آشنا است و از او به بزرگی یاد می‌کند.
۳. اهمیت استقلال و آزادی را در پیشرفت جامعه درک می‌کند.
۴. به حکومت دینی و ولایت‌فقیه علاقه‌مند است.
۵. مسلمانان را دوست دارد و نسبت به امور آنان بی‌تفاوت نیست.
۶. اقوام مختلف ایرانی را می‌شناسد و با آنان احساس همبستگی می‌کند.
۷. افراد عدالت‌خواه و حق‌طلب را دوست دارد.
۸. سران کفار و مشرکین صدر اسلام را می‌شناسد و با اعمال آن‌ها نسبت به پیامبر و مسلمین آشنا است.
۹. سران کفار و مشرکین معاند با اسلام را در زمان حاضر می‌شناسد.
۱۰. با مفهوم وحدت و امنیت ملی آشنا است.

۲_۱_۸_اقتصادی

۱. کار کردن را دوست دارد و به افرادی که کارهای مفید دارند، احترام می‌گذارد.
۲. وسایل خود را تمیز و سالم نگه می‌دارد.
۳. تن‌پروری، بیکاری و راحت‌طلبی را از عوامل شکست فرد و جامعه می‌داند.
۴. در حفظ اموال عمومی به‌عنوان ثروت ملی می‌کوشد و در استفاده از آن‌ها درست عمل می‌کند.
۵. مالکیت خود و دیگران را تمیز می‌دهد و به مالکیت دیگران احترام می‌گذارد.
۶. مشاغل و حرف موجود در محیط زندگی خود را می‌شناسد.
۷. به استفاده از تولیدات داخلی علاقه‌مند است.

در جدول (۱) ذیل اهداف تفصیلی برنامه‌های درسی و تربیتی دوره ابتدایی که در برنامه درسی ملی (۱۳۹۱) بیان شده است را آورده‌ایم.

عرصه‌ها (و زیر عرصه‌ها)	رابطه با خویشتن (روح و جسم)	رابطه با خدا (صفات خدا، آیات تکوینی، تشریحی، انبیاء و اولیاء الهی)	رابطه با خلق خدا (سایر انسان‌ها) (خانواده، دوستان، همسایگان، محله، شهر، استان و جهان)	رابطه با خلقت [طبیعت (زمین، آب، فضا، محیط‌زیست و ...) و ماوراء طبیعت (حیات ابدی، جهان آخرت، ملائکه و ...]
عناصر اهداف (زیر عناصر)				
تعقل، تفکر و اندیشه‌ورزی (تأمل / استدلال / استنباط / تجزیه و تحلیل / توجه / تدبیر / نقد / کشف / درک / حکمت / خلاقیت/ پژوهش)	* کسب مهارت‌های تفکر: (مفهوم‌سازی پدیده‌های خلقت، درک روابط، طبقه‌بندی، حدس زدن، تخمین، پیش‌بینی مشاهد، گردآوری اطلاعات، استدلال و حل مسئله) * کسب مهارت‌های تفکر خلاق و انتقادی * تشخیص کار درست از نادرست	* تفکر در خلقت جهان و قدرت و صفات خداوند	* نتیجه‌گیری از حوادث روزمره (خوب یا بد) * توجه به پند و اندرز والدین و بزرگ‌ترها	* کنجکاوری و اندیشیدن در خلقت خداوند * درک زیبایی‌های جهان آفرینش * تفکر در پدیده‌های خلقت و اسرار جهان آفرینش
ایمان و باور (پذیرش / تمجد / التزام قلبی)	* تأمل در خصوص نیازهای عاطفی و معنوی خویشتن و تلاش در جهت تأمین این نیازها از طریق خداپرستی و اعمال نیک	* ایمان به خداوند، پیامبر و ائمه (اطهار(ع)) * ایمان به عالم غیب (بهشت، دوزخ، حساب و کتاب) * باور به قرآن کتاب آسمانی مسلمانان، قرائت قرآن و تعمق در آیات قرآن * دوستی با خداوند، پیامبر و ائمه (اطهار(ع)) * شناخت اصول و فروع دین و درک ضرورت اطاعت از دستورات خداوند	* علاقه به والدین و احترام گذاشتن و نیکی به آن‌ها * دوستی با خلق خدا و مقید بودن به رعایت حقوق دوستان و همکلاسی‌ها * ارزش‌گذاری برای مجاهدان راه خدا و شهیدانی که به خاطر ایران جان خود را از دست داده‌اند * باور به ارزشمند بودن مقام انسان	* باور به هدف‌دار بودن * باور به صیروت عالم هستی در جهت خداوند متعال * باور به نقش عالم غیب در نظارت بر عملکرد انسان و تأثیرات آن در زندگی انسان

جدول (۲) ادامه اهداف تفصیلی برنامه‌های درسی و تربیتی دوره ابتدایی (برنامه درسی ملی، ۱۳۹۱)

عرصه‌ها (و زیر عرصه‌ها)	رابطه با خویشتن (روح و جسم)	رابطه با خدا (صفات خدا، آیات تکوینی، تشریحی، انبیاء و اولیاء الهی)	رابطه با خلق خدا (سایر انسان‌ها) (خانواده، دوستان، همسایگان، محله، شهر، استان و جهان)	رابطه با خلقت [طبیعت (زمین، آب، فضا، محیط‌زیست و ...) و ماوراء طبیعت (حیات ابدی، جهان آخرت، ملائکه و ...]
عناصر اهداف (زیر عناصر)				
علم (کسب معرفت / شناخت / بصیرت / آگاهی)	* شناخت جسم خود و کارکرد اندام‌ها و نحوه مراقبت از آن * شناخت علایق و استعداد خویش در امور مختلف	* شناخت خداوند، پیامبر اسلام، ائمه اطهار(ع) و ضرورت اطاعت از آنان * آشنایی با قرآن و توانایی در روخوانی آن و حفظ برخی از سوره‌های ساده قرآن	* کسب و مهارت زبانی (نوشتن و خواندن، صحبت کردن و شنیدن) * شناخت روابط خویشاوندی و تشخیص فرد محرم از نامحرم * آگاهی از نحوه برقراری ارتباط مؤثر با دیگران، خانواده، همسایگان و جامعه * شناخت دوستان در مدرسه و مراقبت در انتخاب دوست. * شناخت نهادهای خدمت‌رسان در جامعه و آشنایی با	* آگاهی از محیط اطراف و اجزای سازنده محیط‌زیست * شناخت عوامل آلوده‌کننده محیط‌زیست * درک پدیده‌های خلقت

<p>* درک قوانین جهان آفرینش از طریق مشاهده در آثار خلقت * شناخت زیبایی‌های خلقت</p> <p>* شناخت طبیعت و اجزای آن * توجه به نقش انسان در حفظ و یا تخریب محیط زیست</p>	<p>نهادهای اداره کننده جامعه * شناخت محیط اطراف، محله، شهر، استان، کشور، همسایگان ایران و نحوه زندگی در شهرها و روستاهای کشور.</p> <p>* آشنایی با زندگی بنیانگذار جمهوری اسلامی ایران و نظام حکومت اسلامی و سایر الگوهای علمی، اخلاقی و ملی * آگاهی از گذشته مردم ایران در دوران باستان و حال حاضر * آگاهی از نمادهای ملی (پرچم، سرود ملی، تصویر امام «ره») * درک ضرورت دفاع از کشور * شناخت اقوام ایرانی و درک ضرورت همبستگی مردم ایران با یکدیگر * شناخت برخی از آداب و رسوم ایرانی و اسلامی و میراث فرهنگی * شناخت محصولات فن اوری و توانایی در ساخت برخی از محصولات ساده فن اوری * شناخت هنرهای بومی و ملی * آشنایی با مشاغل موجود در محیط زندگی * آشنایی با بازی‌های محلی و ورزش‌های رایج * علاقه به استفاده از محصولات ساخت ایران * علاقه به علم و فن اوری و باور به نقش آن‌ها در کاهش مشکلات انسان * کسب مهارت‌های پایه ریاضی و توانایی استفاده از آموخته‌های ریاضی در حل مسائل روزمره</p>	<p>* آگاهی از زندگی انبیاء اولوالعزم * آشنایی با احکام اولیه دینی</p> <p>* آشنایی با برخی از احادیث ساده</p> <p>* درک مفهوم ولایت پیامبر و ائمه (ع) و نقش آن در هدایت جامعه</p> <p>* شناخت حضرت مهدی (عج) و آگاهی از اقدامات آن حضرت در نجات ملت‌های جهان و کمک به صلح جهانی</p> <p>* درک مفهوم ولایت فقیه در عصر غیبت امام زمان</p> <p>* آشنایی با امام خمینی (ره) بنیانگذار انقلاب اسلامی ایران</p> <p>* احترام به اولیاء خدا، افراد حق طلب و عدالت خواه</p> <p>* آگاهی از زمان‌ها و مکان‌های مقدس (عاشورا، بعثت، غدیر، مکه، مدینه، مسجدالاقصی، عتبات عالیات) * دانستن برخی از معانی احادیث ساده</p>	
---	---	--	--

جدول (۳) ادامه اهداف تفصیلی برنامه‌های درسی و تربیتی دوره ابتدایی (برنامه درسی ملی، ۱۳۹۱)

<p>رابطه با خلقت [طبیعت (زمین، آب، فضا، محیط زیست و ...)] و ماوراء طبیعت (حیات ابدی، جهان آخرت، ملائکه و ...]</p>	<p>رابطه با خلق خدا (سایر انسان‌ها) (خانواده، دوستان، همسایگان، محله، شهر، استان و جهان)</p>	<p>رابطه با خدا (صفات خدا، آیات تکوینی، تشریحی، انبیاء و اولیاء الهی)</p>	<p>رابطه با خویشتن (روح و جسم)</p>	<p>عرصه‌ها (و زیر عرصه‌ها) عناصر اهداف (و زیر عناصر)</p>
<p>* مطالعه عینی طبیعت و محیط اطراف * تلاش در پاکیزه نگهداشتن محیط اطراف * توجه به نقش انسان در حفظ یا تخریب محیط زیست</p>	<p>* رعایت ادب در برخورد با پدر، مادر، دوستان، همسایگان و افراد بزرگسال * کسب مهارت‌های اجتماعی (همکاری با دیگران، مشارکت در انجام کارها) * احترام به معلم و اولیای مدرسه * احترام به حقوق دیگران و همه انسان‌ها * احترام به مقررات مدرسه و جامعه و عمل به آن‌ها * دوستی وطن و دفاع از کشور * قدردانی از خدمات دیگران و احترام به خدمتگزاران جامعه * دوستی با مسلمانان و خلق خدا * توانایی انجام کار و ساخت اشیای ساده * حمایت از مسلمانان مظلوم و مردم ستم‌دیده</p>	<p>* خواندن نمازهای پنج‌گانه * جانبداری از ارزش‌های دینی و رفتارهای پسندیده * رعایت حجاب در ارتباط با افراد نامحرم</p>	<p>* توانایی در اجرای بازی‌های محلی و ورزش‌های رایج * مشارکت در کارهای گروهی * رعایت زیبایی در ساخت اشیای ساده * لذت بردن از اشعار، ترانه‌ها، موسیقی و سرودهای محلی و ملی که با فطرت الهی انسانی سازگار باشد * توانایی در ساخت آثار هنری ساده و بیان خویشتن از طریق هنر * رعایت نظم و انضباط در کارها * کسب مهارت‌های زندگی سالم * کسب مهارت در تهیه غذاهای ساده</p>	<p>عمل (کار / تلاش / اطاعت / عبادت / مجاهدت / کارآفرینی / مهارت و ...)</p>

	<p>* توانایی در کنترل غرائز، عواطف و هیجانات</p> <p>* ترویج احکام دینی بر خواست شخصی و انتخاب مرجع تقلید (دختران)</p>		<p>* کسب مهارت در اداره خویشتن</p> <p>* کسب مهارت‌های یادگیری مادام‌العمر</p> <p>* کسب مهارت‌های جغرافیایی</p> <p>* کسب مهارت در اداره خویشتن</p> <p>* کسب مهارت‌های یادگیری مادام‌العمر</p> <p>* کسب مهارت‌های جغرافیایی</p>	
<p>* پاکیزه نگهداشتن محیط کلاس، مدرسه و منزل</p> <p>* احساس مسئولیت در حفظ گیاهان، جانوران و پاکیزه نگهداشتن محیط (آب، هوا، خاک)</p> <p>* ارزش‌گذاری برای علم و دانش</p>	<p>* داشتن رفتار خوب با دیگران مانند محبت به دیگران، کمک به بچه‌های نیازمند و پرهیز از مسخره کردن دیگران، بدگویی، تهمت زدن و دروغ‌گویی، بخشیدن دیگران، استفاده از کلمات محبت‌آمیز و دوستانه در برخورد با دیگران</p> <p>* ارج نهادن به آداب و سنت‌های محلی، ملی و اسلامی</p> <p>* عذرخواهی از رفتارهای اشتباه و ناپسند، توجه به راستگویی و حفظ امانت و صبر در کارها</p> <p>* ارزش‌گذاری برای کار و کوشش</p>	<p>* تلاش در انجام کارهای نیک و دوری از رفتارهای ناپسند</p> <p>* ارزش‌گذاری برای حیا و عفت</p>	<p>* پرهیز از تنبلی</p> <p>* علاقه به انجام کارهای خوب</p> <p>* مهارت در نه گفتن به کارهای زشت</p>	<p>اخلاق</p> <p>(تزکیه/ عاطفه / ملکات نفسانی)</p>

۳_ ویژگی‌های دانش‌آموزان دوره ابتدایی

دوره سوم کودکی از حدود شش‌سالگی تا دوازده‌سالگی است. در این دوره شخصیت کودک سازمان‌یافته‌تر و پیچیده‌تر می‌شود و از نظر توانایی‌های جسمی و ذهنی و اجتماعی تغییرات مهمی در او به وجود می‌آید؛ از این‌رو شناخت کودکان دبستانی برای برنامه ریزان و مدیران و معلمان دوره ابتدایی ضرورت دارد. اهم ویژگی‌های بدنی و ذهنی کودکان شش الی دوازده‌ساله‌ها به شرح ذیل است:

الف) ویژگی‌های بدنی

- هماهنگی چشم و دست کامل می‌شود
- یادگیری مهارت‌های حرکتی، دقیق‌تر، سریع‌تر پیچیده‌تر می‌شود.
- ماهیچه‌های کوچک، کاملاً رشد می‌کنند.
- سرعت رشد دختران در این دوره از پسران بیشتر می‌شود.
- در پایان این دوره، علائم بلوغ (صفات ثانویه) در دختران به تدریج ظاهر می‌شود.
- در کاربرد صحیح و سریع اندام‌های حسی حرکتی مهارت کافی کسب کرده است.
- رشد جسمی کودک بخصوص از نظر تکامل مراکز عصبی، به جایی رسیده است که می‌تواند به تحریکات رسیده از خارج، پاسخ‌های کاملاً اختصاصی بدهد.

ب) ویژگی‌های ذهنی تحول روانی

- تقلید در این دوره آگاهانه انجام می‌شود.
- خود میان بینی یا خودمداری کودک تعدیل می‌شود.
- بزرگ‌سالانی که از نظر او ارزشمند مورد احترام‌اند الگو قرار می‌دهد.
- احساس مالکیت در او قوی می‌شود.
- از تخیل به واقعیت نزدیک می‌شود.

- به مرحله تفکر محسوس می‌رسد.
- قدرت تشخیص میان خوب و بد در او ظاهر می‌شود.
- کم‌کم آرامش و ثبات عاطفی پیدا می‌کند.
- دارای ابتکار عمل و سلیقه شخصی می‌شود.
- قواعد را درک می‌کند و رعایت قاعده در کارها را لازم می‌داند.
- قدرت درک علت امور طبیعی را به تدریج پیدا می‌کند.
- در این دوره کودک دارای حافظه نیرومندی است.
- به حرف زدن علاقه فراوان دارد.
- به رقابت با کودکان دیگر و همسالان علاقه‌مند است.
- قبل از اجرای هر کار قادر است طرح و نقشه آن را بریزد.
- به یادگیری علاقه زیاد دارد.
- قدرت درک مشکلات پیرامون خود را پیدا می‌کند.
- کنجکاوی کودک جهت‌دار و هدفمند می‌شود (تقی پور ظهیر، ۱۳۷۸).

۴_ پیشینه پژوهشی

خاکپور و اسماعیل بیگی (۱۳۹۰) پژوهشی تحت عنوان بررسی تربیت شهروندی و عوامل مؤثر بر آن: مطالعه‌ی دبیرستان‌های شهرستان ایلام انجام دادند. نتایج پژوهش نشان می‌دهد که رابطه‌ی معناداری بین جنسیت، رشته تحصیلی، طبقه اقتصادی - اجتماعی خانواده، میزان تحصیلات والدین و پایبندی به فرهنگ قومی با متغیرهای تربیت شهروندی دانش‌آموزان وجود دارد و پایه تحصیلی رابطه معناداری با تربیت شهروندی دانش‌آموزان ندارد.

حسینی مهر و همکاران (۱۳۹۰) پژوهشی با عنوان مهارت‌های شهروندی مورد نیاز دانش‌آموزان در برنامه درسی انجام دادند. تجزیه و تحلیل اطلاعات حاکی از وجود نیاز و آسیب‌پذیری برنامه‌ی درسی فعلی دوره‌ی راهنمایی تحصیلی، از لحاظ مهارت‌های تربیت شهروندی است و این نیازها در ابعاد فردی، فرهنگی و سیاسی نمود بیشتری دارد.

یاوری و همکاران (۱۳۹۲) پژوهشی تحت عنوان تدوین اهداف برنامه درسی در دوره متوسطه با تأکید بر تربیت شهروندی انجام دادند. یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که متأسفانه رویکرد تربیت شهروندی غالب در نظام آموزشی فعلی، رویکرد منفعل بوده و در عمل به تمام مولفه‌های تربیت شهروندی دانش‌آموزان، توجه همه‌جانبه و لازم نشده و در نتیجه محتوای کتب درسی، توازنی منطقی و توانمند بین حقوق شهروندی و تکالیف شهروندی وجود ندارد.

تسا^۴ (۲۰۰۱) پژوهشی درباره با عنوان تربیت شهروندی در گذار: ژاپن انجام دادند و نتایج نشانگر آن بود که برنامه درسی تربیت شهروندی در مدارس از سوی وزارت آموزش و پرورش هدایت می‌شود و برنامه درسی شامل وقایع مربوط به مدرسه و فعالیت‌های شورای دانش‌آموزی است.

لیو^۵ (۲۰۰۱) به بررسی توسعه ارزش‌های شهروندی در تایوان پرداخت و نتایج وی بیانگر آن بودند که سیاست‌های برنامه درسی ملی سبب شده‌اند که اهداف و رویکردهای تربیت شهروندی بیشتر خاص و تجویزی هستند. ارتباط بالایی بین سیاست‌های ملی و قوانین و پیش‌بینی‌های برنامه

زو^۶ (۲۰۰۹) تحقیقی با عنوان «بررسی ویژگی‌های دموکراتیک دانش‌آموزان مقطع متوسطه و آموزش دموکراسی» انجام داده است. نتایج این تحقیق که با استفاده از نمونه‌گیری هدفمند صورت گرفته بود، نشان می‌دهد که نگرش‌های دموکراتیک دانش‌آموزان در مدارس

⁴ Otsu

⁵ Liu

⁶ Xu

متوسطه پکن روی هم رفته مطلوب است. با این وجود فراگیران هنوز فاقد دانش و مهارت های دموکراتیک می باشند. نتایج بیانگر آن است که بین آموزش مدرسه ای و ویژگی های دموکراتیک دانش آموزان چهار نوع رابطه متفاوت وجود دارد. نخست، همبستگی آشکار کمی بین شهرت مدرسه و دانش، مهارت و نگرش های دموکراتیک دانش آموزان وجود دارد. دوم، بین پیشرفت آتی (احتمالی) و دانش و نگرش های دموکراتیک دانش آموزان همبستگی آشکار کمتری وجود دارد با این وجود پیشرفت آتی فراگیران همبستگی زیادی با توانایی دموکراتیک دارد. سوم، همبستگی زیادی بین تدریس (آموزش) و دانش، نگرش و مهارت های فراگیران وجود دارد و سرانجام، بین فعالیت های مشارکتی و دانش، نگرش و مهارت های دانش آموزان همبستگی زیادی مشاهده می شود.

ریوللی^۷ (۲۰۱۰) به انجام تحقیقی با عنوان «تربیت شهروندی در مدارس متوسط: بررسی مقایسه ای بولزانو و پادووا در ایتالیا» پرداخته است. ۴۹/۵ درصد از دانش آموزان بیان می کردند که از کمک مدارس برای رشد آگاهی های سیاسی و مدنی شان رضایت ندارد. تنها ۲۰ درصد از دانش آموزان اعلام کردند که درس هایی پراکنده در رابطه با تربیت شهروندی در طول سال تحصیلی گذرانده اند. نتایج تحقیق نشان داد که سطح علایق و دانش سیاسی و مدنی دانش آموزان مصاحبه شده، همبستگی قوی ای با آنچه در برنامه های درسی ارائه می شود، دارد.

۵_ نتیجه گیری

همچنین با توجه به نتایج حاصل شده از این پژوهش درمی یابیم تنها تعداد کمی از مولفه ها در حد نسبتاً مناسبی توجه شده است که تناسب آن هم بین کتاب ها رعایت نشده است. شاید بتوان علت مناسب تر بودن بعضی از مولفه ها مثل همکاری در پایه سوم و همدلی در پنجم را وجود یک درس با همین عناوین در این پایه ها دانست.

متأسفانه به دلیل عدم دسترسی به تحقیقات مشابه نتایج تحقیق حاصل را با سایر پژوهش ها نمی توان مطابقت داد. اما آنچه مسلم است جامعه سالم و طیب به گونه ای است که فراتر از همکاری و همراهی گام برمی دارد و در تمام همدردی و همدلی قرار می گیرد تا در مسیر درست زندگی باشد. خداوند در آیه ۱۴۴ سوره آل عمران می فرماید: جامعه عصر نبوی به سبب برخورداری از اصل همدلی و همدردی جامعه اسوه و نمونه است. جوامع کنونی با بررسی و دقت می توانند به جامعه اسوه تبدیل شود.

بنابراین امروزه تربیت نیروی انسانی برای دستیابی به مؤلفه های امور خیر به پشتیبانی آموزش و پرورش نیازمند است و کتاب های درسی منعکس کننده هدف های تربیتی مطلوبی هستند که سیاست گذاران نظام آموزشی پی ریزی می کنند. کتاب ها در سیستم آموزش متمرکز (مانند ایران) اهمیت بسیاری دارند و در راستای آموزش امور خیر می توانند نقش مهمی ایفا کنند. میلر معتقد است مدرسه تنها مکانی برای یادگرفتن مهارت هایی مانند حساب کردن نیست بلکه مکانی برای یادگرفتن اخلاقیات مورد نیاز جامعه است.

۶_ منابع

- برنامه درسی ملی (۱۳۹۱)، وزارت آموزش و پرورش ایران.
- تقی پور ظهیر، علی (۱۳۸۷). برنامه ریزی درسی برای مدارس ابتدایی در هزاره سوم، تهران: آگه.
- حسینی مهر، علی، سیف نراقی، مریم، نادری، عزت ا...، شریعتمداری، علی (۱۳۹۰)، مهارت های شهروندی مورد نیاز دانش آموزان در برنامه درسی، فصلنامه رهبری و مدیریت آموزشی، سال پنجم، شماره ۴.
- خاکپور، عباس، اسماعیل بیگی، ناهید (۱۳۹۶)، بررسی تربیت شهروندی و عوامل مؤثر بر آن: مطالعه ای دبیرستان های شهرستان ایلام، مجله پژوهش علوم انسانی علوم تربیتی، سال دوازدهم، شماره ۳۰.
- سند تحول بنیادین آموزش و پرورش (۱۳۹۰)، وزارت آموزش و پرورش ایران.
- صافی، احمد (۱۳۸۰). آموزش و پرورش سه گانه، تهران، سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه ها (سمت).

⁷ Rivelli

- فتحی واجارگاه، کوروش و واحد چوکده، سکینه (۱۳۸۸). آموزش شهروندی در مدارس. تهران: انتشارات آبیژ فراهانی
- لطف‌آبادی، حسین (۱۳۸۵). آموزش شهروندی ملی و جهانی همراه با تحکیم هویت و نظام ارزشی دانش‌آموزان. فصلنامه نوآوری‌های آموزشی، سال پنجم، شماره ۱۷
- یآوری، زهرا، کشتی آرای، نرگس، احمدی، غلامرضا (۱۳۹۲). تدوین اهداف برنامه درسی در دوره متوسطه با تأکید بر تربیت شهروندی، فصلنامه رهیافتی نو در مدیریت آموزشی، سال چهارم، شماره ۱.

- Liu, M (2001). The Development of Civic Values: Case Study of Taiwan. International Journal of Educational Research. Vol.35, No.
- Xu, R. (2009). A survey on the democratic qualities of high school students and the schooling for democracy. Educ china. 4(1). pp 94-11
- Otsu, K (2001). Civic Education in Transition: The Case of Japan. International Journal of Educational Research. Vol.35, No.1.
- Rivelli, S. (2010). Citizenship education at high school. A comparative study between Bolzano and
- padova (ITALY). Procedia- social and behavioral science. Volume 2, issue 2, pp 4200-4207. Available at: www.Science direct.com.

Analysis of the concept of citizenship in elementary social science books

Abstract

The present research was conducted with the aim of analyzing the concept of citizenship in elementary social science books. The research method in this research is descriptive and content analysis type. In this research, the content of the social studies textbook has been examined and analyzed in terms of compliance with the components of the citizenship education approach. The purpose of the research was to investigate the use of citizenship education concepts in the content of social studies textbooks in elementary school. research method, quantitative content analysis; The statistical population of the research has been the textbook of social studies in elementary school. Nowadays, with the change of society in all social, economic, cultural and political matters, there is a need for citizens who have the ability to solve various personal and social problems and have the ability to build a better life. It is felt. In this context, one of the main institutions responsible for educating people and equipping them with various skills and attitudes to create a healthy society is the institution of education. Education of responsible and knowledgeable citizens is one of the most central and fundamental missions of education in different countries. Every country, in the form of formal and informal education, has the task of preparing its citizens to enter social, economic, political and cultural life, which it does in the form of direct education of citizenship through the inclusion of a course title of the same name or in the form of teaching different subjects. . Citizenship education is pursued at all levels of education, but this goal is in the primary period, where students are expected to play a role as a responsible and independent person in the development of their personal and social affairs and acquire relative abilities in performing social, political and economic tasks. It is especially important for educational systems. For this reason, in this research, an attempt is made to investigate the role of fifth and sixth grade social science books in the degree of attention paid to citizenship concepts.

Keywords: analysis, textbooks, elementary school, concept of citizenship